

Az idő, mint urbánus dimenzió

Mohay Klára

konzulens: Dr. habil Benkő Melinda

Urbanisztika Tanszék

Építészmérnöki Kar

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem

„Az építészet a legfőbb eszközünk, mely a térrel és az idővel összeköthet minket, miközben emberi léptéket ad ezeknek a dimenzióknak. Otthonossá teszi a határtalan teret és a végtelen időt, hogy elviselhetővé, belakhatóvá és értelmezhetővé váljanak az emberiség számára.”

Juhani Pallasmaa ¹

---

¹ (Pallasmaa 2018, 22)

Absztrakt

A XX. század elméleti áttörésén, a relativitáselméleten túl a technológiai fejlődés, a száguldó közlekedés, a telekommunikációs eszközök és a média térnyerése mind alapjaiban változtatta meg a tér és az idő ember által érzékelhető kapcsolatát. Ez utóbbi képlékennyé vált, s ha nem is függetlenedtek, egymáshoz való viszonyuk túlhaladt a korábbi lineáris egyértelműségen. A város a tér (építészet) kvantitatív és az idő kvalitatív léptékváltásából létrejövő entitás, s míg az építészetben az előbbi számos elemzésnek, kategorizálásnak, tanulmánynak szolgált – kétségtelenül izgalmas – alapot, az időről viszonylag kevés szó esik, pedig a fenti gondolat alapján ugyanúgy esszenciális összetevője a városnak.

Cságyoly Ferenc a kortárs építészethez hét fő karaktert társít (2018) a feltételezett korszellem bevonásával, követve a gideoni gondolatot (1941), miszerint az építészetet a társadalmi eszmék és a kultúra domináns áramlatai formálják. E jellemzőket téri szempontból kiindulásnak tekintve mindegyikhez hozzárendelhető egy-egy időhorizont, melyekben napjaink (2023) összetett időtapasztalásai tükröződnek. Az analóg módon való összekapcsolás során a tudományos értelemben vett, fizikai meghatározástól kezdve a filozófiai fogalmakon keresztül a kollektív, társadalmi időig és a jelen megélésének szubjektivitásáig számos nézőpont előkerül.

A párba állított dimenziók végül megfigyelt városépítészeti helyzetekben realizálódnak.

A tér-idő reláció feltárása számos kortárs városi szituációt új jelentésréteggel gazdagít, s további értelmezési lehetőséget kínál az alapvetően is interdiszciplináris kontextusba helyezett urbánus jelenségeknek.

Abstract

In addition to the theoretical breakthroughs of the 20th century and the theory of relativity, technological advances, rapid transport, telecommunications and the rise of the media have all fundamentally changed the way space and time are perceived by humans. The latter became fluid and, if not independent, their relationship to each other went beyond the previous linear clarity. The city is an entity created by the quantitative change of space (architecture) and the qualitative change of time, and while in architecture the former provides the basis for numerous analyses, categorisations and studies - no doubt fascinating - time is relatively little discussed, although, as the above idea suggests, it is also an essential component of the city.

Ferenc Cságoty associates seven main characters (2018) with contemporary architecture, including the supposed zeitgeist, following the Gideonic idea (1941) that architecture is shaped by social ideas and dominant currents of culture. Taking these features as a starting point from a spatial point of view, each of them can be assigned a time horizon, reflecting the complex experience of time of today (2023). By analogy, a number of perspectives emerge, ranging from a physical definition in scientific terms, through philosophical concepts, to collective, social time and the subjectivity of the present experience.

The paired dimensions are finally embodied in observed acts of urban architecture.

The exploration of the space-time relation adds a new layer of meaning to many contemporary urban situations and offers further interpretations of urban phenomena, which are embedded in a fundamentally interdisciplinary context.

Tartalomjegyzék

Témafelvetés	6
Módszertan	7
Forrásanyagok.....	7
Felépítés	9
Individualizáció	10
... éppen.....	10
Újszerűség	12
... azonnal	13
Aszimmetria	15
... újra	16
Dinamika	18
... hamarabb.....	19
Virtualitás	21
... bármikor.....	21
Globalitás	24
... egyszerre	24
Anyagközpontúság	26
... még.....	27
Összegzés	29
Alkalmazhatóság	30
Gyakorlatorientált hozzáállás.....	30
Elméleti megközelítés.....	32
Felhasznált irodalom	33

Témafelvetés

A kutatás a kortárs (város)építészet időbeli vonatkozásait tárgyalja. Alapját három, különböző diszciplínából érkező állítás képezi:

(i) Az építészet a kor szellemi és kulturális áramlatait tükrözi. Az adott korban uralkodó, vagy legalábbis hatást gyakorló tényezők fizikai lenyomataként értelmezhető építészet az esztétizáló művészeteken túllépve léptékének és funkcionális szükségszerűségének közrejátszásával sokrétű megfigyelésre, értelmezésre és következtetésre ad lehetőséget. (Giedion 1941)

(ii) Az ember tér és idő dimenziójában létezik és gondolkodik. Ezen tényezők összefüggéseinek megtapasztalására, kiterjesztésére, felfogására és alakítására való képesség alapjaiban határozza meg a létet és általános keretrendszerként szolgál. (Heidegger 1927)

(iii) A 20. század során az időhöz való viszony megváltozott, a tér-idő reláció túllépett a korábbi lineáris egyértelműségeen. A paradigmaváltás nem csupán a szűken vett matematikai-fizikai tudományos életre volt hatással, hanem elemi változást hozott a mindennapok szintjén is. (Hawking 1988)

A három tézis összegzésével kijelenthető, hogy az alapjaiban megváltozott időélmény, mint a jelen meghatározó szellemi tapasztalása nem hagyható ki a kortárs építészet alakító tényezőiről szóló diskurzusból.

Aktualitását fokozza a tudománytörténetben térbeli fordulatként aposztrofált fókuszváltás, amely során a '90-es évektől kezdődően különböző tudományágak téri befolyásoltságának elismerése és kutatása került középpontba – az időviszonylatok megvitatásának rovására. A jelenség a társadalomtudományok területén értelmezendő, melytől azonban az építészet, mint az emberek által alakított és használt környezet, nem elválasztható. A multidiszciplináris megközelítés elengedhetetlen, ahogy azt már a kiindulásként szolgáló három állítás is megmutatja. Az építészettörténet- és elmélet, a fizika, a pszichológia, a filozófia, az esztétika, az irodalom, a szociológia valamint egyéb társadalom- és természettudományi részszakmák általi szemlélettágítás és értelmezésbővítés az építészet és a város mélyebb megértését tudja szolgálni.

Módszertan

A kutatás strukturális vázát Cságoly Ferenc *Korszellem és építészet* (2018) cikke adja. A szerző 1948-ban született, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészmérnöki Karán végzett, Ybl- és Kossuth-díjas építész és egyetemi tanár. Az Építés – Építészettudomány folyóirat volt szerkesztője, számos publikáció szerzője és 2001-2011-ig a Középülettervezési Tanszék tanszékvezetője. A Magyar Tudományos Akadémia doktora, majd 2013-tól rendes tagja, a két magyar építész akadémikus egyike.

A cikk a jelen építészetének hét fő jellemzőjét taglalja. Átfogó folyamatokra reflektál, így a felvázolt karakterjegyek – giedioni mintát követve – általános társadalmi jelenségekről szólnak, azokat téri és formai összefüggésekként építészetre fordítva.

A hét címszó és a hozzá kapcsolódó építészeti leírás mindegyikéhez időhorizontok társíthatóak. A különböző szakmák műveiből táplálkozó idézetek és gondolatok széles spektrumát kínálják az idő értelmezésének, s bár nem mindenhol támadhatatlan a hozzárendelés, a hajszálpontos és egyértelmű válaszok hiánya éppen a vágyott párbeszéd megindítását indukálja.

Forrásanyagok

A filozófiai megközelítés fontos forrása Safranski *Idő* (2017) című műve, amely közérthetően és friss szemmel ír az időről, számos további hivatkozási alapot is szolgáltatva. Általános ismeretanyagot nyújtottak a filozófia neves képviselői, Nietzsche, Hegel és Heidegger. Természetesen a források közül nem hagyhatóak ki az eszmetörténet ókori gondolkodói, Szent Ágoston, Arisztotelész és Platón, akiknek egyfelől az időről szóló éleslátó megjegyzéseik még ma is helytállnak, s értekezéseik másik része jó támpontot ad a korábbi időtapasztalatokkal való összehasonlításhoz.

Nem szorosan időhöz kapcsolódó, azonban számos ponton becsatornázható írásai kerülnek említésre Byung-Chul Han filozófusnak, akinek *A szép megmentése* (2021) és *A kiégés társadalma* (2019) című művei a mai kor esztétikai és társadalmi-gazdasági jelenségeire reagálnak. Hasonló módon adaptált Yuval Noah Harari történész két könyve is: *Sapiens* (2015), *21 lecke a 21. századra* (2021). Eberhard Straub történész néhány gondolata *Az élő város* (2014) című kötetéből került átemelésre.

Társadalomtudományok oldaláról megemlítendő forrás Berger Viktor *Térré szőtt*

társadalmiság (2018) szociológiai tételmelet-rendszerező írása, amely számos időbeli kitekintéssel dolgozik. Antropológiai és geográfiai háttérrel rendelkező David Harvey könyve, a *The Condition of Postmodernity* (1989) is több időre fordítható megállapítással él a posztmodernitás korszakáról, amelyek említésre kerülnek a dolgozatban.

Építészeti oldalon Siegfried Giedion építészetkritikus szolgáltatója az időbeliség létjogosultságának alapját a *Space, time and architecture* (1941) című nagyhatású kötetében, ahol a korszellem és építészet összefonódásáról és kölcsönös egymásra hatásáról értekeznek.

Kerékgyártó Béla által szerkesztett *A mérhető és a mérhetetlen* elnevezésű esszégyűjteményben a 20. század meghatározó építészeinek írásai jelentek meg, amely a századon végigfutó építészeti elméleti irányvonalakat szemléletesen megmutatja. Több esszéből is merítkezik a kutatás (Peter Eisenmann, William J. Mitchell), de mindenképpen kiemelendő Ignasi de Solà - Morales *Gyenge építészet* (1987) című esszéje, amely fontos gondolatokat közöl a tér-idő reláció felborulásáról s ennek a művészetekben történő megjelenítéséről.

Lényeges hivatkozási alap Juhani Pallasmaa *A bőr szemei* (2018) című könyv, amely kimondott fókuszában ugyan a látás dominanciája áll (ami egyébként szintén egy érdekes vonatkozás), de gyakran belefűz tér-idő összefüggéseiben értelmezendő megjegyzéseket.

Cságoty Ferenc a dolgozat felépítéséül szolgáló cikkén túl *A tartósság* (2014) című kötetében boncolgatja az anyag időbeliségét néhány szempontból. Megemlítendő még a magyar építészeti szférából Meggyesi Tamás (*A külső tér* 2004) és Kampis Miklós (*Homo architectus sum* 2005) írásai.

Kitekintésként szolgálnak a szépirodalom területéről vett idézetek, melyek érzékenyen foglalkoznak a mindennapi tapasztalások mibenlétével. Így az elemző forrásanyagot egy-egy szabad fogalmi rendszerrel élő, de találóan kifejezett, érzelmi töltetű gondolat színesíti.

A felhasznált források tekintetében fontos hangsúlyozni a kutatás multidiszciplináris mivoltát. Célként fogalmazódott meg a lehetőségekhez mérten széleskörű szakirodalmi feldolgozás, amely bár a teljesség igénye nélkül, de mégis tanulságos anyagként szolgál és átfogóbb képet ad az építészetnek mind a tervezői, s mind a felhasználói-alakítói oldaláról. Gazdagítja, rétegezi az értelmezési lehetőségeket. A téma tág merítésű szakirodalomra alapozott áttekintése további elméleti kutatási témák megalapozását, a gyakorlatban az esetleges változtatáshoz elengedhetetlen mélyebb megértést szolgálja.

Felépítés

A dolgozat kutatómódszertan tekintetében a logikai érvelés módszere mentén épül fel. A fentebb lefektetett alapelvek és az igazként lefogadott állítások után az időhorizontok megfogalmazásában a különböző diszciplínából érkező forrásanyagok mutatnak irányt, hol egybefűzhető, hol kitekintésekkel dolgozó fejezetekben összefoglalva.

A karakterjegyek mindegyikét egy idézet indítja Cságoly forrásszövegéből, melyet egy rövid értelmezés követ. Az időre való fordítások felütése egy-egy kifejező időhatározó szó. Az időhorizontok összeválogatott idézetek és rendszerező hívószavak köré szerveződnek, hozzájuk kapcsolódó gondolatokkal és magyarázatokkal teljessé téve a mondanivalót.

térkarakter	időhorizont	hívószavak
individualizáció	... éppen	a közösség szükségessége a szabadság átka a megélt idő
újszerűség	... azonnal	az újdonság varázsa instant hatás a mulandóság ellen a kockázat társadalma
aszimmetria	... újra	az idő folyása az újrajátszás lehetősége a reprodukálhatóság jelensége az átlátás illúziója
dinamika	... hamarabb	egységnyi idő a gazdaság nyomása ünnepek nélkül a tömeg tempója
virtualitás	... bármikor	mindennapi kiszakadás tervezett szimuláció a virtuális platform utópisztikus víziók alternatív valóság
globalitás	... egyszerre	elsuhanó állomások a homogenitás biztonsága hálózatok világa színházi nézőtér
anyagszerűség	... még	az élet lenyomata a végesség küzdelme az értékek nyugvópontja

A végigelemzett jellemzőket követően a tapasztalatok összegzése, a felvetett téma további kutatási lehetőségeinek felsorolása és távlatainak feltérképezése következik.

Individualizáció

„A művészetekben – így az építészetben is – az individualizáció csúcsterméke a sztár; a közösségtől immár teljesen függetlenné vált egyéniség, akinek egyetlen életcélja önérdekeinek minél teljesebb kielégítése és egyetlen lényegi művészi ambíciója az önmegvalósítás. Számára végképp nincsenek szabályok, kötelező formák, működését csakis szubjektív impulzusok alakítják. A sztárok világában a művészet és az építészet is töredezetté válik; az alkotásokat immár semmi sem közösíti, az egymástól deklaráltan független művek egy atomizált társadalom tükröi.”²

Cságoly a nietzschei messianizmusban gyökerező, ma a szakma által sztárépítésnek titulált szuverén, világteremtő-alkotó művész egyéniséget írja körbe.³ A sztár, mint olyan, az individualizmus egyik első terméke, természetesen nem egyedülállóan az építész szakmán belül valósul meg.

Az individualizáció a közösséget egyénekre darabolta. Ez gyakorlatilag egy korábbi egység széttöredezését jelenti. Az egyéni szabadság (elvi síkon történő) kitágulása a korábbi kollektív élményeket, sikereket autonóm tapasztalatokká, érdemekké szűkíti. A művészetek kifejezett érzékenysége a társadalmat hatalmában tartó jelenségekre próbálja feldolgozni a jelenséget.⁴

... éppen

[a közösség szükségessége]

” **Mindenki rá van szorulva másokra ahhoz, hogy önmagát valósként érzékelhesse. A társadalmi közös temporalitás védelmet nyújt a megsemmisülés rémével szemben.** “

(Safranski, 2017, 176)

Safranski a saját időt tárgyaló fejezetében itt a közösség által nyújtott biztonságot fejti ki, s szemléletesen Defoe híres Robinsonjának megfigyelésével példázza. A számkivetett ember első, és hajótöröttsége alatt konzisztensen követett szokása a napok feljegyzése. Az egyetlen

² (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 245)

³ (Nietzsche, A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus 1986)

⁴ (Harvey 1990)

kapcsolata a világ többi részével az, hogy tudja követni az idő múlását. hogy számon tartja az ünnepek eljövételét – és ezáltal érzi magát továbbra is a civilizált világ részének.⁵

A múltban természetesnek vett egymástól való függőség, az idő megosztása az óratoronyra történő közös felnézés metaforáján keresztül alapvető létbizonyosságot adott az embereknek. A központosított idő eleinte valószínűleg általános felfogásban közösséget, egységet teremtett a társadalomban. A termelés idejének egységesítése, az idő gazdaságivá és társadalmivá tétele az individuum nagyobbhoz való tartozás érzését erősítette. Az államszintű, majd egész világra kiterjedő egységesített idő közös viszonyulási pontot adott a kereskedelem, a szállítás, az utazás, a menetrendek és határidőknek köszönhetően, miközben a vallási és egyéb közösségekhez való kötődés egyre bizonytalanabbá vált. Azonban a főtéri templomórát és a gyár falára aggatott mechanikus órát felváltotta a csuklón, mindenkinek önmaga számára szóló óra – a társadalom tagjai száműzötté lettek. A csapatszellem ketyegő lelkét az egyén kisajátította, a külső elvárást diktáló szerkezetet az ember személyes időkénszerévé tette.⁶

[a szabadság átka]

” **A jelentéktelenség ellen sokkal nehezebb küzdeni, mint a kizsákmányolás ellen.** “
(Harari, 21 lecke a 21. századra 2021, 22)

A függetlenség, szabadság hívószavak világa ugyan az önmagunkra fordítható idő mennyiségét növeli,⁷ azonban paradox módon az önkifejezés és önmegvalósítás társadalma gyakorlatban mégis inkább az önkizsákmányoló egyének⁸ egymásmellettségét jelenti. Ma, amikor a végtelen tér és a örökkévalóság idejét már nem szakrális magyarázattal és értelmezéssel ruházzuk fel, az egyén eredményességének fokmérője egy felsőbbrendű lény helyett a széles körű ismertség – visszajutva ezzel a már szóba került „sztárság” fogalmához, amelyet pejoratívan a *celeb*, míg a felsőbbrendűség bizonyos elismerését jelezve a *demokrácia arisztokratája*⁹ szókapcsolat fejez ki.

Míg egyes rendszerek kézzelfogható pénzügyi és szociális kizsákmányolással éltek, amely megdöntéséhez a hatalom ellen kellett küzdeni, ma az individualizmus jelszava alatt a

---

⁵ (Safranski 2017)

⁶ (Safranski 2017)

⁷ (Safranski 2017)

⁸ (Han, A kiégés társadalma 2019)

⁹ (Straub 2018)

névtelenség poklából való meneküléstől több milliárd fős arctalan tömeg választ el. A szabad felhasználású saját idő gyakran a siker oltárán kerül feláldozásra, egy világtól még jobban elidegenítő *egyedül-fáradtsággal* kísérve.¹⁰

[a megélt idő]

” **Tapasztalod személyed testtelen tartalmainak változását: ez a belső idő, melyhez mérőeszközöd nincsen, a külső időhöz képest hol gyorsan, hol lassan múlik.** “

(Weöres 1995, 96)

A belső időtapasztalat változatos viszonyt mutat az objektívnek felfogott, ketyegő órával.¹¹ Az egyedül önmagunk által megélt idő erős érzelmek hatására halmazállapotot vált. Esetenként felpuhul, képlékenyedik, nyúlik – egy-egy perc több órának tűnhet a várakozás izgalma vagy a stressz nyomása alatt. Néha az illékonnyá váló idő után már kapkodni sem képes az ember – szempillantás alatt vége a várva-várt találkozásnak, vagy éppen a távolinak tűnt, rettegett esemény kopogtat az ajtón.

A szubjektív időtapasztalás akár Lefebvre téri trialektikájában megjelenő „megélt térrel” húzható párhuzamba. A megélt idő a személy éppen aktuális állapotának időélménye. A belső érzelmi befolyásoltság és a külső hatáshalmaz együtteseként jelentkeznek a belső időtapasztalat.

Újszerűség

„A régi-új ellentétpár jelentéstartalma a 20. század elején kezdett gyökeresen megváltozni. (...) Ez az értelmezés az időben előre haladva egyre csak erősödött, és a mai közgondolkodásban az „új” jelentésének érzelmi-értelmi töltete egyértelműen pozitív.

Az „új” dömpingje annyira folyamatos és olyan intenzív, hogy lassan már megítélni is nehéz, valójában mi is az új, és mi nem az. Ennek megfelelően a művészetekben és az építészetben az „új” egyre kontrasztosabb, egyre rikítóbb, egyre harsányabb. Célja a meghökkentés, a sokkolás, a zavarba ejtés – így ezek a mindeddig negatív jelzők is lassan pozitív értelmet nyernek.”¹²

¹⁰ (Han, A kiégés társadalma 2019)

¹¹ (Bergson 1923)

¹² (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 247)

Cságolynak talán ez a legkönnyebben időre fordítható jellemzője, hiszen önmaga is az időre fókuszál, melynek közvetlenül az építészetre vonatkozatható hatását az értékek eltolódásában látja. Alois Riegl értékrendszere múlt- és jelenértékekre bontja az építészet (nála ez főleg a műemlékekre vonatkoztatott) minősíthető tulajdonságait. Megfigyelhető, hogy a múlt értékek kategóriái egyre inkább háttérbe szorúlnak a század során, egészen a moderntől kezdve, ahol már a szó gyökere is a kor fókuszát mutatja (a latin *modernus* szó jelentése: új, mostani). A tradicionális értékek egyre kisebb hangsúlyt kapnak, a jelenértékek, mint a funkcionalitás és az újszerűség felértékelődik.

... azonnal

[az újdonság varázsa]

” **Korábbi időkben az új magyarázatra szorult (...). Mára megfordított helyzet állt elő, épp a hagyomány az, melynek igazolni kell magát, és nem az újítás.** “

(Safranski 2017, 99)

Az újdonságokat szüntelenül kitermelő és elfogyasztó társadalom a jelen pillanatot, mint az egyetlen létező, átélhető örökkévalóságot¹³ célozza, a folyamatos jelen kiteljesedésére, időtlenítésére való törekvést-vágyakozást képviseli. Az egyre több saját idővel rendelkező egyén¹⁴ unaloműzése az anyagi- és virtuális javakban történő tobzódás. Az állandó hang- és képáradatot csak még hangosabb, színesebb, gazdagabb impulzus képes túlszárnyalni. Ezzel együtt egyre rövidebb időtartam az, ameddig az ember képes figyelni, értelmezni és értékelni, a hosszú olvasással töltött órákat és a félnapos operaelőadásokat felváltották a néhány órás filmek, melyek látszólag hasonló mennyiségű tartalmat képesek átadni. Majd rövid szalagcímek, félórás podcastek érkeznek, és végül ma már szinte néhány másodperces videók és képek uralják az információfolyamot. A jelen elnyújtása így valójában összesűrített események révén valósul meg.¹⁵

---

¹³ (Safranski 2017, 218)

¹⁴ (Safranski 2017)

¹⁵ (Harvey 1990)

[instant hatás]

” **Az időiség elvesztése és az azonnali hatás hajszolása a tapasztalat gazdagságának sorvadásához vezet.** (Harvey 1990, 58) “

Az eredmény és a rögtön fellépő hatás üldözése nem marad meg a materiális javak szintjén. Általános értékek, mint a szépség és a tudás is az azonnaliság csapdájába keverednek. A szép, mint egyfajta fokozatosság és egy időbeli folyamat hozományaként megmutatkozó teljes ellentétben áll a közvetlen érzékekre ható, vulgáris ingerrel. A nyilvánosságnak rögvest megmutatott érték kizárja a szépséget.¹⁶ A meghatározó művészi élményhez a szépség anyagtalan időtlenségének átélése szükséges¹⁷ – a profán világ ennek ritkán hagy helyet és időt.

Érdekes a pillanatnyi inger – szépség viszonya és az információ – tudás kapcsolata között húzott párhuzam.¹⁸ Az egyenes, átlátható, egyértelműen felfejthető és célravezető adat pillanatszerű és értékítélet nélküli. A valódi, bensőséges megismeréshez egyfajta mélység, társul, amelynek nem elhanyagolható követelése az időbefektetés.¹⁹ A kirakat és a felszín felé tolódás időre fordítva a pillanat győzelmét hozza a tartósság távlata fölé.²⁰

[a mulandóság ellen]

” **Van-e »az idő«, s nem inkább az eltűnés kompenzációjának különféle módjai?** “

(Luckner 1994, 19)

Az élet számos területére – javak, értékek, identitás, kapcsolatok, munka – kiterjedő folytonos újdonság-keresés logikus velejárója mindezek gyors cserélődése és amortizációja. A gyakori változást a mulandóság érzése kíséri, instabilitáshoz, változékonysághoz szoktat. Az eldobhatóság bizonytalanságot és emocionális távolságtartást generál, miközben az időhorizontok beomlásán húz hasznót. Az emberi psziché azonban nem változik – az ideiglenesség érzete csak fokozza a zsigeri vágyat, hogy valami örökkévalót alkosson.²¹

---

¹⁶ (Han, A szép megmentése 2021)

¹⁷ (Pallasmaa 2018)

¹⁸ (Han, A szép megmentése 2021)

¹⁹ (Harari, 21 lecke a 21. századra 2021)

²⁰ (Harvey 1990)

²¹ (Harvey 1990)

[a kockázat társadalma]

” **A technikai-társadalmi cselekvés roppant beavatkozó képessége megerősíti ama visszahatásait, melyek csak a jövőben mutatkoznak majd meg. Növekszik a jövő azon része, mely az emberi tevékenység számlájára írható.** (Safranski 2017, 76) “

A hosszú távú tervezés instabilitás miatti nehézsége sürgeti a jelenben való felkészülést a potenciálisan bekövetkező váratlan események ellen. ²² Ezt fokozza a fejlettség mértéke és az irdatlan embermennyiség, amely a döntéseknek és a kollektív cselekvéseknek is nyomatékot ad, s akkora hatást gyakorol, hogy lehetetlen nem a jövőbe tekinteni és az alapján alakítani a jelent.²³

A jövő a kockázatokra történő előkészület szempontjából kiterjesztett jelenként értelmezve a kauzalitás által a korábbinál is jobban összefonódik a jelennel.²⁴ Az eljövendő gyakorlatilag a jelenbe diszkontálódik. A pénz, amely a történelmileg vizsgálva a hatékony együttműködés alapja,²⁵ anyagi megalapozottságát lassan elvesztve egyfajta jövőre vetített hasznon alapuló bizalmi rendszerré alakult át. ²⁶

Aszimmetria

„A szentség, méltóság, kiemeltség megjelenési formája hagyományosan a szimmetriához kötődött, míg az aszimmetria a profán lét kijelzése volt.

Ez a tendencia – sok máshoz hasonlóan – a 19. század közepén-végén kezdett megfordulni, és változása a 20. században vált véglegessé. A kortárs szakrális építészetben már csak kivételesen találunk szimmetrikus formákat, és ez kiterjeszthető a jelentős középületekre is. Hagyományos értelemben tehát profanizálódik, deszakralizálódik a világ, és vele együtt a vallási tartalmak is.”²⁷

Cságoly a szimmetria alatt nem kizárólag a tükörszimmetriát érti, hanem bármiféle harmónián, alapuló formavilágot – úgy, ahogy a szó eredetileg jelenti. Kitekintve nyilvánvaló, hogy a

---

²² (Harvey 1990)

²³ (Safranski 2017)

²⁴ (Safranski 2017)

²⁵ (Harari, Sapiens 2015)

²⁶ (Harvey 1990)

²⁷ (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 248)

világot is aránytalanságok uralják – tátongó társadalmi szakadék, szélsőséges gazdasági különbségek és természeti erőforrások agresszív felélése jellemzi ma a számszerűsített mércével mérhető jelent. Az egyensúly felborul a *profanizálódó világban*.

... újra

[az idő folyása]

” **Sajátosabban talán úgy mondanók, hogy, három idő van: jelen a múlttól, jelen a jelenről és jelen jövőről.** (Szent Ágoston) “

A jelen kiterjedés nélküli időpillanat. A *most* az alapvető horizontális linearitást keresztbevágó függőleges komponensként tekinthető. Mihelyst felfognánk, már múlttá lesz. Az ókori gondolkodóktól kezdve szinte mindenki erre a következtetésre jutott. Létét nem lehet tagadni (bár néhányan megpróbálkoztak vele), de a jelen csupán kontextusában, az *előtte* és az *utána* viszonyában értelmezhető, ugyanúgy, ahogy azok pedig csak a jelen által dolgozhatók fel.²⁸

[az újrajátszás lehetősége]

” **A tartalmukban gyakran módosított avagy mindenféle külső referenciát nélkülöző digitális (fény)képek kirajzása, az egyenes vonalú időfogalomra épülő történelemszemlélet eróziója (...) egymással szorosan összefüggő jelenségköröket alkotnak.** (Beke 2017, 121) “

A felfogható, lineáris időt felborító elemek közül az egyik meghatározó mozzanat a fényképezés, főleg a digitális fényképezés elterjedése. Az egyszeri pillanat megismételhetetlensége eltűnt. Az újrajátszás lehetősége megnyílt,²⁹ s már nem csupán mentális képek síkján értelmezhető. Ráadásul az objektivitás (a fényképezőgépnek is *objektívja* van) álcájába bújik, pontszerűségében figyelmen kívül hagyja az eredendően folyamatként, változásként értelmezhető időt. Kontextus hiányában a nemlétező, kiterjedés nélküli pillanat kimerevítése új redővel gazdagítja a valóságos időt.³⁰

---

²⁸ (Safranski 2017)

²⁹ (Safranski 2017)

³⁰ (Solà-Morales 2000)

[az érzékek hierarchiája]

” **Az egyedüli érzékünk, amely lépést tud tartani a technikai világ elképesztő felgyorsulásával, a látásunk. De abból, hogy a világ már csak a szemünk világa, az a következmény származik, hogy mindinkább egy örök jelenben élünk (...).**

(Pallasmaa 2018, 30)

“

A fotózás és a fényképek a technológia fejlődés egyik sarokköve, az emberi érzékelésre vonatkoztatva a látás dominanciájának megerősítését hozta magával. Míg a többi érzék bevonódást idéz elő, a szem észlelése eltávolító hatással bír. A „nihilisztikus tekintet” nem mozdítja elő a világgal való azonosulást, sőt, inkább érzelmi felmentésre bír. A folyamatos megfigyelés kívülállást feltételez. A „látás hegemoniája” az elidegenedés malmára hajtja a vizet, a képiség a jelenbe ragaszt.³¹ Természetesen nem minden retinális tevékenységre igaz ez az állítás, a szemlélődés vagy a fókuszálatlan tekintet rögtön mást, egy átélt jelent vagy akár egy képzeletbeli utazást is jelenthet, azonban e gondolatokkal töltött magánidő egyre kevésbé lelhető fel a mindennapokban.³² A okulárcentrikus világban a szem feljebbvalósága, a pusztán vizualitás az embert a jelen foglyává teszi.³³

[a reprodukálhatóság jelensége]

” **A fénykép, a dokumentum, a látkép és a reprodukció pontosan azáltal válik történelemmé, hogy mindent elsöprően van jelen.**

(Harvey 1990, 303)

“

A képek viszonylag egyszerű sokszorosításán túl már egy dimenzióval továbblépve a matériába ültetett hamisítvány is jelen van, amellyel a feljebb említett kimerevített és folyton újraélhető pillanat is léptéket vált. A vizualitás egyértelmű hangsúlya és formai megjelenítés győzelme és ezzel egyértelművé válik. Az állandó újratermelés és sokszorosítás az eredetiség értékét kérdőjelezi meg. Az építészetben ez az újjáépítés képében, amely egy hamis múltbéli kép imitációjaként az autentikusságért harcol. Mindez azonban képes valós kapcsolódási pontot és identitást adni az állandó változékonysághoz szoktatott, hagyományra és történelmemre vágyó gyökértelen individumnak.³⁴ Valós és nem valós emlékek keverednek, illuzórikus múltidéző és -imitáló időhurkok jönnek létre.

---

³¹ (Pallasmaa 2018)

³² (Han, A kiégés társadalma 2019)

³³ (Pallasmaa 2018)

³⁴ (Harvey 1990)

[az átlátás illúziója]

” **A tükröződő üvegfelületek (...) homályos áttetszőségének ellentmondása érzéketlen és szenvtelen módon tükrözi vissza a tekintetet; sem megpillantani, sem elképzelni nem vagyunk képesek az életet e falak mögött.** (Pallasmaa 2018, 44) “

A vizualitás összefonódik a látszat előtérbe kerülésével. Míg korábban a nagyváros akaratlanul fogadta be és adott otthont a szélsőségeknek, addig ma a sokszínűség bálványozása, a célzott különbözőségekre törekvés inkább önellentmondóan homogenizál. Az egyenlőség és az elfogadás az uniformizálás jelszavai. A magánügy és a közösségi érdekelttség korábbi szétválasztásának egyensúlya is felborul. Az irodaházak transzparens üvegfelületei nyitottságot hirdetnek, miközben átláthatatlan és a nyíltság helyett *nyilvánossággal* operáló folyamatoknak ad otthont.³⁵ A mindentudás és -látás lehetőségének hitébe ringatott ember valójában egyre kevésbé érti a világ folyamatait.³⁶ A kauzalitás ismeretlen tényezők játékává változik, amelynek az egyszeri ember csupán az következményét tapasztalja. Az ok-okozati összefüggések ilyesfajta megbomlása zavarodottságot eredményez, az időbeliség, mint a változásnak teret adó linearitás felszakadozik.

Dinamika

„Az építészet statikus jellege és a dinamika téri megjelenítése egymással ellentétes tartalmak. Mivel a valóságos mozgás az építészet számára (egyelőre) elérhetetlen, ezért csak a dinamikusság látszata maradhat a cél, a „mozgás érzete”, ahogyan ezt a futurista festők is leírták. Ennek érdekében pedig túl kell lépni az architektonika ősi hagyományain, a statikus formákon, az ortogonális szerkesztésen. Az eredmény pedig valamiféle virtuális dinamika, ami didaktikus formai eszközökkel próbálja megragadni a mozgás látszatát.”³⁷

A dinamizmus építészeti megjelenésére fókuszáló írás az áramvonalas, mozgalmasra álmódott formákról szól. Már a barokk is (amely az időbeliség elgondolásának újkori kiindulásának fogható fel) a tömeg megmozgatását célozta,³⁸ azonban a kor technikai fejlettsége és az

---

³⁵ (Straub 2018)

³⁶ (Harari, 21 lecke a 21. századra 2021)

³⁷ (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 249)

³⁸ (Giedion 1941)

anyaghasználati lehetőségei még nem engedték meg a teljes elrugaszkodást az elemek tektonikus egymásra helyezésétől. Az alap gondolatkezdemény megszületésétől kezdve több évszázadnak el kellett telnie a megvalósításig – s mire odáig jutott, már az eszmei háttér is megváltozott.

... hamarabb

[egységnyi idő]

” **Az idő ugyanis a következő: a korábbi és a későbbi szerint meghatározott mozgás száma.** (Arisztotelész) “

A fizikai sebességgel foglalkozva kikerülhetetlen a párbeszéd az időről. Már az ókori filozófia is az időt az esemény, a történés által definiálja³⁹, s a fizikai-tudományos idő is a mozgástól, a sebességtől teszi függővé a meghatározását. Az időt a benne végbemenő események, változások határozzák meg.⁴⁰ A mindennapokban tapasztalható gyorsulás kívül esik ugyan a tudományos tér-idő relativitás átélésén, azonban így is nagyban befolyásolja az ember mindennapjait.

[a gazdaság nyomása]

” **Az órák tehát nem csak megmutatják, hogy mi van, hanem mindig normatívan hatnak, és funkciójuk ezáltal a magatartás irányítása.** (Safranski 2017, 87) “

A kapitalizmus, a szabad verseny az időt pénzzé tette. A kort jellemző „simaság” a tőkeáramlás, a termelés görbülékenységének leírására is szemléletes.⁴¹ A felgyorsult kereslet és kínálat, a munkaerőpiac átformálódása és a folyamatosan szoros határidőknek való megfelelés hatására szűkösnek érződik az idő. Időpocsékolás, időpazarlás – e szókapcsolatok szemléltetik a gazdaság és a társadalom egyénre gyakorolt állandó nyomását az előrehaladás felé. Felfogható tudatalatti figyelemelterelésnek, elidegenítésnek, menekülésnek a saját emberi egzisztenciális végességünktől.⁴²

---

³⁹ (Arisztotelész)

⁴⁰ (Heidegger 2007)

⁴¹ (Han, A kiégés társadalma 2019)

⁴² (Safranski 2017)

[ünnepek nélkül]

” **Az önmagát totalizáló munkaidő szétrombolja a fenn-költ időt, az ünnep idejét. A lelassulás önmagában nem eredményez fenn-költ időt. A fenn-költ idő olyan idő, amely nem hagyja magát sem felgyorsítani, sem lelassítani.** “

(Han, A kiegészítés társadalma 2019, 51)

A folyamatos haladás elvárásának hatására egyre monotonabbá válnak a mindennapok. Ahogy az egyhangú ritmusban ismétlődő tér is egyformaság érzését generálja, úgy az időben állandóan visszatérő „mókuserék” tevékenységek is ezt eredményezik. A ciklikusan egymást követő események monoton repetíciót jelentenek.⁴³ Nincs idő megállni, a gyorsulás definíció szerint folyamatosan befektetett energiát követel. A megpihenésnek csupán a későbbi hasznosság előfeltételeként van létjogosultsága. Az időről megfélekedett pillanat, a cél, a valami felé tartás elhagyása az ünnep kiváltsága. A bensőséges ünnep helyére a mindenhova utat találó eseménytenger lép,⁴⁴ amely felszínes átélhető, kipipálható élménnyé degradálja a korábbi emelkedettséget. Időbelisége, az esetlegesség, szemben áll a valódi ünnep elévülhetetlen időtapasztalatával. Az ember beleragadt a „száguldó bénaság” időválságába.⁴⁵

A városi csellengés, az önmagáért való séta kora is letűnt. A bolyongás céltalanságot éreztető mellékszöngéje magának a cselekvésnek a létjogosultságát kérdőjelezi meg. *Megnézni, odaérni* - az igekötők gyorsítják, orientálják az önmagukban igazolásra váró igéket. A bizonyos irányba csatornázott tevékenységek pörgetik az idő kerekét.

[a tömeg tempója]

” **Ahol sok a hely, ott sok az idő (...). Amilyen arányban a városokban drágul a telek, s lehetetlenné válik a helypocsékolás, ugyanolyan arányban (...) válik drágábbá az idő.** “

(Mann 1969, 297)

A hullámzó urbanizációs folyamat és a Föld lélekszámának exponenciális növekedése eredményeképp ma hatalmas városokba, metropoliszokba tömörödik az emberiség nagy része. A sokság már csupán matematikai okok miatt is szüntelen mozgást von maga után, amely növeli az időegység alatt bekövetkező történéseket.⁴⁶ Az egyenletben az adott intervallum alatt

⁴³ (Harvey 1990)

⁴⁴ (Straub 2018)

⁴⁵ (Han, A kiegészítés társadalma 2019)

⁴⁶ (Harvey 1990)

egyre sűrűsödő események gyorsítják az érzékelt idő múlását, nem hiába használatosak a „rohanó világ” vagy a „pezsgő nagyváros” szókapcsolatok.

Virtualitás

„A virtuális világ építészete kísérletező alkat. (...) Ezek az eszközök a korlátok fokozatos lebontásával egyszerre vezetnek a totális szabadság eufóriájára és a totális virtualitás csapdájára felé, ugyanis minél nagyobb a formaalkotás szabadságfoka, annál kérdésesebb a forma megvalósíthatósága.”⁴⁷

A virtualitás kérdéskörével együtt a számítógépek által kiötlött formák realizálásának problematikáját pedzegeti a szerző. A számítógépes modellezés hátrányai mellett meg kell említeni bizonyos előnyöket is, amely a szerkezeti optimalizálás mellett képes különböző megjósolható hatásokat gépi módszerekkel és számításokkal hatékonyan vizsgálni, amely a fenntarthatóság és az élhetőség célkitűzéseit szolgálhatja. A folyamatba mostanában becsatlakozó mesterséges intelligencia a következő fordulat hírnöke, s bár egyelőre építészetelméleti és formai hatásairól csak találgatni lehet, befolyása a munkaerőpiacra és a szakmagyakorlásra már körvonalazódik. A jelenség kétséget kizáróan aktív alakítója a jelenkor építészetének.

A valóság tér – idő általi meghatározottsága a virtualításban felbomlik. A jelenségek jelen értelmezésében e dimenziókból vagy csupán egyik, vagy pedig mindkettő hiánya jelentkezik.

... bármikor

[mindennapi kiszakadás]

” **A bevásárlóközpontok olyan élményt nyújtanak, amely kiemel bennünket a hétköznapi racionalis rendjéből, és olyan helyet, ahol tértől és időtől független, misztikus, rituális élményt lehet átélni.**

(Komlósi, és mtsai. 2000)

“

Bár a gyakorlatban a valóság tér – idő dimenziói közül itt mindkettő a helyén van, ettől függetlenül a pláza jelenségét lehet virtuális minőségként értelmezni, amelyben a külvilágtól (~valóság) való abszolút elzártság, a színes funkciómix és változatos minőségű ingerhalmaz

⁴⁷ (Cságoly, Korszellek és építészet 2018, 250)

által generált idősrűség és a kommunikációs képernyők nagyfokú koncentrációja mind közrejátszik. A kollektív időcsapdák milyensége szemléletes a korszellem lenyomatai után kutatva, érdekes váltás a hagyományos, emocionális befolyás közösségi terei – különböző szakrális rítusok és a művészetekkel való foglalatoskodás – helyett a közösség terévé avanzsálódó pláza időélménye.

[a tervezett szimuláció]

” **Az idő korántsem olyan, amilyennek látszik. Nemcsak egy irányban halad, hanem egyszerre létezik benne a jövő a múlttal.** (Einstein) “

Első lépésként a valóságnak nem szűnik meg egyik eleme sem, csupán áttevődik egy biztosra vehető, későbbi időpontra és behelyeződik egy már ismert helyszínre. A magasszintű építészeti modellezés és látványtervezés előfutárként mutatja meg az elképzelt valóságot, amely a jövő pontos visszaadásával kérkedik. A kiszámíthatóságot dicsőítve a váratlanság elkerülésére irányul, naiv megközelítéssel élve a jövő tökéletesítését célozza – szkeptikus hozzáállással ennek a látszatát igyekszik fenntartani és valójában az eladásán munkálkodik. Veszélye az emberközelség helyére lépő túlzott formai és esztétikai hangsúlyban rejlik. Időbelisége a jelenbe rántott jövő, ízelítőt ad az eljövendőből, a bekövetkezőt vetíti előre, teszi átélhetővé.

[a virtuális platform]

” **Korunk - az egymást átfedő virtuális és „tényleges” idősíkok mai fragmentált valósága, (...) mellérendelő viszonyban jelentkezik, diszkontinuitásként, ami minden, csak nem egyedi és zárt rendszer.** (Solà-Morales 2000, 315) “

A relacionális térfelfogás lehetővé teszi a merev, euklideszi térértelmezést felbontva kapcsolatrendszerek kialakulását csupán alkotóelemeinek viszonyának hangsúlyozásával és az időbeliségen való osztozkodással.⁴⁸ Az új kommunikációs eszközök platformot biztosítanak virtuális, anyag nélküli terek és közösségek létrehozásának. A térből való kiszakítással az időélmény is darabjaira esik. A párhuzamos idősíkok keletkezése széttöredezi a tapasztalat folyamatosságát.⁴⁹

---

⁴⁸ (Berger 2018)

⁴⁹ (Safranski 2017)

[utópisztikus víziók]

” **A fikció jó és rossz értelemben egyaránt az emberiség eszköztárának egyik leghatékonyabb darabja.** (Harari, 21 lecke a 21. századra 2021, 206) “

A 19. század végétől kezdve a múlt felől fokozatosan a jövő felé fordul az emberiség. Ahogy a Föld téri felfedezése során a fehér foltok eltűntek lassan a térképről, ugyanúgy a história tudománya is gyűjtései során elért arra a pontra, ahol már nem voltak ismeretlen történésekkel kitöltött intervallumok a múltban. A tudás széles körben elérhetővé vált. Azonban a századra jellemző monumentalizáló történelemszemlélet⁵⁰, mely szerint a mindennemű hatalom a múltat a jelen szolgálatába állítja, és általa alkot hamis képet a megvezethető népnek a dicső múltrol, a tudásból származó a magabiztosságot és az abszolútnak, a biztosnak tartott múltba vetett hitet megrendítette.

A jövőbe tekintés ezzel szemben lehetőségeket rejt. A múlt uralom alá hajtása során kialakuló kiábrándultság után a jövő marad felderítetlenül, amelybe kapaszkodni lehet. Számos utópia, disztópia találgatja az ismeretlen elkövetkezőt. Álmodok, víziók kelnek életre, ideális avagy éppen, hogy félelemkeltő jövőképet felfestve. Az általában időtől teljes mértékben, tértől pedig esetenként függetlenedett fikciók a jövő-fejtő pozíció álarcát veszik fel.

[alternatív valóság]

” **Mivel csupán egyetlen valódi világ van, a virtuális világok száma pedig potenciálisan végtelen, annak a valószínűsége, hogy ön abban az egyetlenegy valódi világban él, majdnem a nullával egyenlő.** (Harari, Homo deus 2020, 124) “

A tér – idő általi meghatározottságtól való teljes szabadulás majdnem teljeskörűen megvalósul a virtuális valóságok képében. Az egyén értelmezésében saját végessége esszenciális tényező. A halandóság tudatából adódó szorongás tettekre sarkall.⁵¹ A vallástól a tudományig minden abba az irányba mozog, hogy önnön létezésünket meghosszabbítsuk – az előbbinél inkább egy szellemi, immateriális, míg az utóbbinál konkrét fizikai – módon.

Szélsőségekben gondolkodva a virtuális lét is egy módja a haladóságból való menekülésnek. Komolyabb (fizikai) következmények nélkül, egyfajta halhatatlanságba, tét nélküli

---

⁵⁰ (Nietzsche, A történelem hasznáról és káráról 1995)

⁵¹ (Safranski 2017)

sérthetlenségbe menekülhet a használó. Találó az álomvilághoz való hasonlatosság. A valóság törvényei, akár természeti, akár ember által alkotottak, nem érvényesek. A virtuális valóság a platóni ideák világát reprezentálhatja, ahol az elért tökéletesség szintjén megszűnő változás-igény révén az idő már nem releváns tényező.

Globalitás

„A globalitás megjelenítője a világpolgár, akinek helyfüggetlen létformája helyfüggetlen építészetet igényel. Ezért az uniformizált tucatépítészettel mellett a sztárépítészeti által fémjelzett csúcsalkotások is totálisan helyfüggetlenek, az égvilágon semmilyen hatással nincsen rájuk annak a helynek a jellege, kultúrája, hagyományai, ahová éppen kerülnek. A hely karakteréhez való igazodás immár szükségtelenné vált, a hely szelleme pedig lassan szétfoszlik, eltűnik.”⁵²

A globalitás, a Föld egészének együttműködése kapcsán gyakran emlegetett fájdalom a lokális, a hely elvesztése. A „világfalu”-vá avanzsált bolygó helyszínei versengenek a figyelemért, változatos csalogató imázsépítési taktikákat felépítve.⁵³ A javak vándorlása és az eszmék térhódítása korábban is jelen volt a történelemben, azonban a távolságok legyőzése miatt a folyamat hosszabb időt vett igénybe. Ma a minden korábbinál szabadabb áramlás minden szinten megjelenik és példa nélküli ütemben folyik.

... egyszerre

[elsuhanó állomások]

” A tér és idő tapasztalatai a sebesség által fúzióba léptek egymással (...): ebből adódik, hogy a két dimenzió egymásba fordulásának - a tér időbeliesülésének és az idő térbeliesülésének - váltunk a tanúivá.

(Pallasmaa 2018, 29)

“

Az az ember fizikai transzportációja evolúciósan, biológiai fejlődéssel fel nem foghatóan megnövekedett⁵⁴, bár ez (még) nem másodpercek, hanem inkább órák léptékét jelenti globális távlatban. A helyválttatás feldolgozását az időintervallum lerövidülésén kívül nehezíti még a

⁵² (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 251)

⁵³ (Harvey 1990)

⁵⁴ (Harari, Sapiens 2015)

társadalmi-gazdasági – sőt, mint ahogy korábban említésre került már az ember által magáévá tett belső – nyomás, amely azt diktálja, hogy mindenki megpróbálja hasznosan eltölteni az utazást. Természetesen a várakozások ideje sem lehet üres járat.

A száguldó közlekedés így a közbenső helyek elmosódását, minőségvesztését hozza magával. A külső tér felfoghatósága már pusztán a sebességnek köszönhetően már szinte lehetetlen. Az autópályák és a közlekedésnek helyet biztosító terek akár tekinthetők *negatív térnek*.⁵⁵ Az út során így az indulás és megérkezés helyére redukált összefüggő tér és a csupán hasznossága mentén értelmezhető idő tűszúrásnyi megtapasztalásokká, pontszerű élményekké esik szét.

[a homogenitás biztonsága]

”

(...) az elűzött idő a téren áll bosszút.

(Solà-Morales 2000, 316)

“

A folyamatosan úton levő, elfoglalt ember nem tudja átélni a megváltozott környezetét, befogadni a változást. A helyek helyett csupán esztétikát nélkülöző helyszínek emelkednek ki.⁵⁶ A megtett út már nem jár együtt egy összefüggő időélménnyel.⁵⁷ A „a léleknek nincs ideje megérkezni”, ahogy a közismert tanmese konstatálja. Az ember a saját magában végbemenő változás hiányát ellensúlyozva a megérkezés helyén felépíti az elindulás helyét, ezzel végső soron homogenizálva az épített környezetet. A szabad téralakításra lassan képtelen egyén hallgat a mindentudó építészre és reklámok által meghatározott közízlésre,⁵⁸ így egy globális egyformaságú újságkivágattá degradálva a környezetet, amelyben mindenhol ugyanannyira érzheti magát idegennek.

A tér folytonossága megtörik, ugyanúgy ahogy az időé is. Különálló eseményekké darabolódnak, szétválík a test ideje a megtapasztalt jelenléttől. A fizikai távolságok legyőzése nem a terek és az idő teljesebb befogadását hozta magával, hanem inkább mindegyik jelentőségének csökkenését.

[hálózatok világa]

”

A hihetetlen gyorsulás az utóbbi évszázad fejleményeként az időt szétterítette a jelen síkjának képernyőjén, melyre világok sokaságának szimultaneitása vetül.

“

---

⁵⁵ (Meggyesi 2003)

⁵⁶ (Harvey 1990)

⁵⁷ (Safranski 2017)

⁵⁸ (Alexander 1979)

Az emberi közlekedés gyorsaságának időhatásai mellett még szokatlanabb az információ egyidejűség-teremtő sebessége. A hálózatok világában a térbeli távolsággal nem jár együtt a tudomásszerzés időbeli eltolódása. Az információk, hírek, események nem hosszas utat bejárva, szájról szájra esetleg egy fizikai levél formájában postakocsin kontinenseket átszelve érnek el a bolygó túloldalára, mint a történelem nagy részében, hanem közvetlen csatornákon keresztül hidálnak át bármekkora távot – a másodpercekben mérhető adattovábbítás csupán a hálózati kapcsolat stabilitásának függvénye. Ennek eredményeképp az embert számos inger éri, melyek feldolgozására – pusztán irdatlan mennyisége miatt – képtelen. A globális egyidejűséggel a saját jelenén túl milliónyi horizontális megélt időpillanat befogadására kárhozottatott.⁵⁹

[színházi nézőtér]

” **Az összefüggéstelen képanyagok szünet nélküli zuhataga csupán oda vezet, hogy emocionális tartalmaik fokozatosan kiüresednek.** (Pallasmaa 2018, 48) “

Az érzéki túltelítettségből⁶⁰ következő fásultság és elidegenedés nem kizárólag az egyén életére (maximum) közvetett hatással levő események feldolgozását lehetetleníti el, hanem az önnön létezésének történéseiét is.⁶¹ Az érzékelhető fizikai messzeségek hiányának ellensúlyozása egyfajta mentális távolságtartással valósul meg. Értelmet nyer a cirkusz, színház hasonlat, amely szemlélteti az élettől eltávolodott szemlélő szerepet. A tudatos jelenlét többé nem alapvetés, hanem egy pszichológiai kezelésmódszertan.

Anyagközpontúság

„Az építészetben sokféle formában jelentkezhet az anyagközpontúság, ezek közös ismérve, hogy az anyaghasználat elfed, de legalábbis redukál minden más jellemzőt. Egy-egy anyag kiemelése, a homogén anyaghasználat például szükségszerűen együtt jár azzal, hogy az építészet hagyományos eszközei – az

---

⁵⁹ (Safranski 2017)

⁶⁰ (Harvey 1990)

⁶¹ (Safranski 2017)

*arányok, a ritmus, a formaképzés – kevesebb szerepet kapnak a megjelenésben.”*⁶²

Néhány korábbi karakterhez hasonlóan Cságoly itt ismét egy értékváltásról ír. A világ a pénz és az anyagi javak felértékelődése s az élet immateriális aspektusainak halványulása közben egyedül a kézzel fogható eredményt validálja. A kulturális és szellemi értékek primitív monetáris érdekekké alacsonyodnak le, sokszorosítható árucikkékké degradálódnak.⁶³ A jelentés, a szellemi többlet küzd a ránehezedő gazdasági nyomással és az anyagiasság elharapózó jelenségével.

Az idő és a tér mellett az anyag az építészet harmadik strukturális eleme.⁶⁴ Benne materializálódik, válik érzékelhetővé és megfoghatóvá az utóbbi kettősség. Az ember fizikai lény mivolta miatt e kapcsolódási pont, a felfoghatóság megtestesülése elválaszthatatlan a mindennapok valóságának megélésétől. Kiterjedése otthont ad, használati eszközök formájában segítséget nyújt olyan dolgokban, amire az ember önmaga nem lenne képes. Az anyagban lehet élet, de áraszthat dermesztő hideget is. Önmagában nem lehet semmiféle értékítélet tárgya, az emberi hozzáállás dönti el megmunkálásának módját, alkalmazásának irányát. Napjaink anyagiasságához, materializmusához kapcsolt pejoratív felhang nem maga a matéria, mindinkább a felmagasztalása ellen irányul.

... még

[az élet lenyomata]

” A taktilitás az idővel és a hagyománnyal kapcsol össze minket: a tapintás érzetein keresztül generációk sokaságának üdvözlésre nyújtott kezét szorítjuk. “

(Pallasmaa 2018, 83)

Az anyag változásai – összenyomódása, kopása, karcosodása, repedései – mind-mind a használat, mint az időbeli kiterjedés lenyomata.⁶⁵ Mintául, emlékeztetül, emlékeztetőül szolgál a elkövetkezőknek, méltóságot ad, patinája gazdagítja a hozzá fűződő jelentéstartalmakat.⁶⁶ A történelemhez, az ősök tiszteletéhez szükséges az anyagba zárt időbeliség. Az idő

⁶² (Cságoly, Korszellem és építészet 2018, 252)

⁶³ (Harvey 1990)

⁶⁴ (Kampis 2005)

⁶⁵ (Kampis 2005)

⁶⁶ (Zumthor 1998)

folytonosságába való beágyazódás érzése alapvető emberi szellemi szükséglet. A különböző korokból egymásra rakódó fizikai jelek temporális rétegzettséget adnak, az élet nyomaként az elmúlttal való összekapcsolódás biztonságot nyújt.⁶⁷ Hiánya gyökértelenségre ítél, a múlttól elszakadt turistává degradál.

[a végeesség küzdelme]

” A technológiai kor építményei általában a kortalan tökéletesség igényét hordozzák, kiküszöbölik az idő dimenzióját (...). Az elhasználódás és az elöregedés nyomaitól való aggodás a halálfélelmünket tükrözi. (Pallasmaa 2018, 45) **“**

Ma az anyag egész más szerepet tölt be. A természetes matéria tartóssága és időbeli folyamatos jelenlétének megjelenése gyakorlatilag a múlté. A technológia szintje elérte olyan anyagok használatát, melyeken nem hagy nyomot (vagy legalábbis a megszokottnál sokkal kevésbé) az idő vasfoga. A simaság esztétikája itt is jelentkezik.⁶⁸ Az anyag változatlansága nem enged teret az amortizációnak, azonban az organikus fejlődésnek, gyarapodásnak sem. A jelentésrétegek ráarakódása megnehezedik a fizikai lenyomat híján, s múlt-értékekkel (Riegl) való gazdagodás is ellehetetlenedik. A végeességtől, az öregeéstől s a haláltól való félelem ellensúlyozásaként a változást meg nem élő anyag a legyőzhetetlenség és az öröklét érzetét kívánja keltetni.⁶⁹ A örökkévalóság azonban látszólagos. Az időtlenség, azaz a tartósság eléréséhez az anyagi tartalékon kívül a szellemi többlet is elengedhetetlen.⁷⁰ Csupán a matériába vetett hit általában nem elég a fennmaradáshoz.

[az értékek nyugvópontja]

” Azzal viszont, hogy az értékek elvesztették maguktól értetődőségüket, lehetővé válik, hogy az időtlenség, mint érték a jelentéstől és igazságtól független életre keljen. (Eisenmann 2000, 328) **“**

Az előző vélemények ellenpontja – vagy talán a továbbgondolása. Többször merül fel kérdésként a hagyományos értékek elvesztését követő szellemi minőség mibenléte. Eisenmann esszéjében pedzegeti, hogy minden jelentéstől megfosztott, csupán a létezés időtlensége

---

⁶⁷ (Pallasmaa 2018)

⁶⁸ (Han, A szép megmentése 2021)

⁶⁹ (Pallasmaa 2018)

⁷⁰ (Cságoly, A tartósság 2014)

szellemi többlettel ruházhatja fel az alkotást, az anyagot.⁷¹ A korábbi összetett szimbolikával és többlettartalmakkal bíró kulturális értékek egyszerűsödése⁷² végül lehet, hogy az idő nélküli teljes öröklétben talál nyugvópontra.

Összegzés

A felvázolt kortárs folyamatok, térjellemezők és időhorizontok sem egy kategórián belül, sem pedig összességében nem különválasztható, függetleníthető jelenségek. Kölcsönösen hatnak egymásra. Az origóban az ember áll, aki akarva-akaratlan központi szereplője és rendezője a történéseknek.

A három idősíkhöz való viszony a következőképpen egyszerűsíthető le:

A múlttal való kapcsolat határozottan meggyengült. A nosztalgia érzése megmaradt, a kapcsolódási pontokat múzeumok és történeti városrészek képviselik. Érdekes, hogy a „régis szép idők” gondolatisága a gyors ütemű fejlődés, konstans változás miatt egészen a közelmúltra is vonatkoztatható. A karakterek közül az anyagszerűség és az aszimmetria köthető ide.

A jelen egy pulzáló, kaotikus forgatag. Az állandó mozgás, a végeláthatatlan események sorozata és az egyidejűségig gyorsuló ritmus a történések feldolgozhatóságának kárára megy. A folytonosság megtapasztalása gyakran akadályokba ütközik. A „minél többet, minél gyorsabban” fogyasztói jelszó az élet minden részére kiterjed és kifejti hatását. Jellemzően az individualizáció, az újszerűség, a dinamika és a globalitás kapcsolható hozzá.

A jövő felé a korábbinál is nagyobb bizonytalansággal tekint az ember. Gondolatban ketté szakad. Egyik oldalon a néhány éves előrelátható és tervezhető távlat van, míg a másikon egy nagyságrendi ugrással évszázados viszonylat kerül szóba, amikor már hihetetlen fejlettségű utópiák valóságát éli az emberiség. A kettő között kérdőjelekkel teli szakadék tátong. Képzettársítása a virtualitás.

---

⁷¹ (Eisenmann 1984)

⁷² (Harvey 1990)

Alkalmazhatóság

„Egyetlen épületben valami rendkívüli lehet törekedni és elérni. Egy város egész teste azonban minden kétséget kizáróan megmutatja egy korszak építészeti ismereteinek állapotát. Megmutatja, hogy a tárgyalt időszak milyen mértékben volt képes megszervezni a saját életét.”
(Giedion 1941, 27)

A téma további kutatási lehetőségeket vet fel. A folytatás két irányban, elméleti és gyakorlati fókuszú elmélyülésre is lehetőséget ad, s mindegyiknél akár az épület szintjén, akár városi léptékben tovább specifikálható a vizsgálódás.

Gyakorlatorientált hozzáállás

Az általános építészeti gondolkodással rokon megközelítés, mely során az elméletek alapján gyakorlati megfigyelések, elemzések végzése és azokból következtetések levonása történik. Esettanulmányok, emberi tényező és a szubjektivitás mértéktartó bevonása mind részét képezheti ennek az iránynak. Akár egy vezérfonal vagy kérdéskör kijelölésével (pl. élıhetőség) fókuszált vizsgálat folytatható s konklúzió vonható le.

cél: gyakorlatban hasznosítható következtetések

módszertan: esettanulmányok, elemzések

szereplők: építész szakmabeliek, laikusok

kérdéskörök: Hogyan fordítható épületléptékre az időtapasztalat?

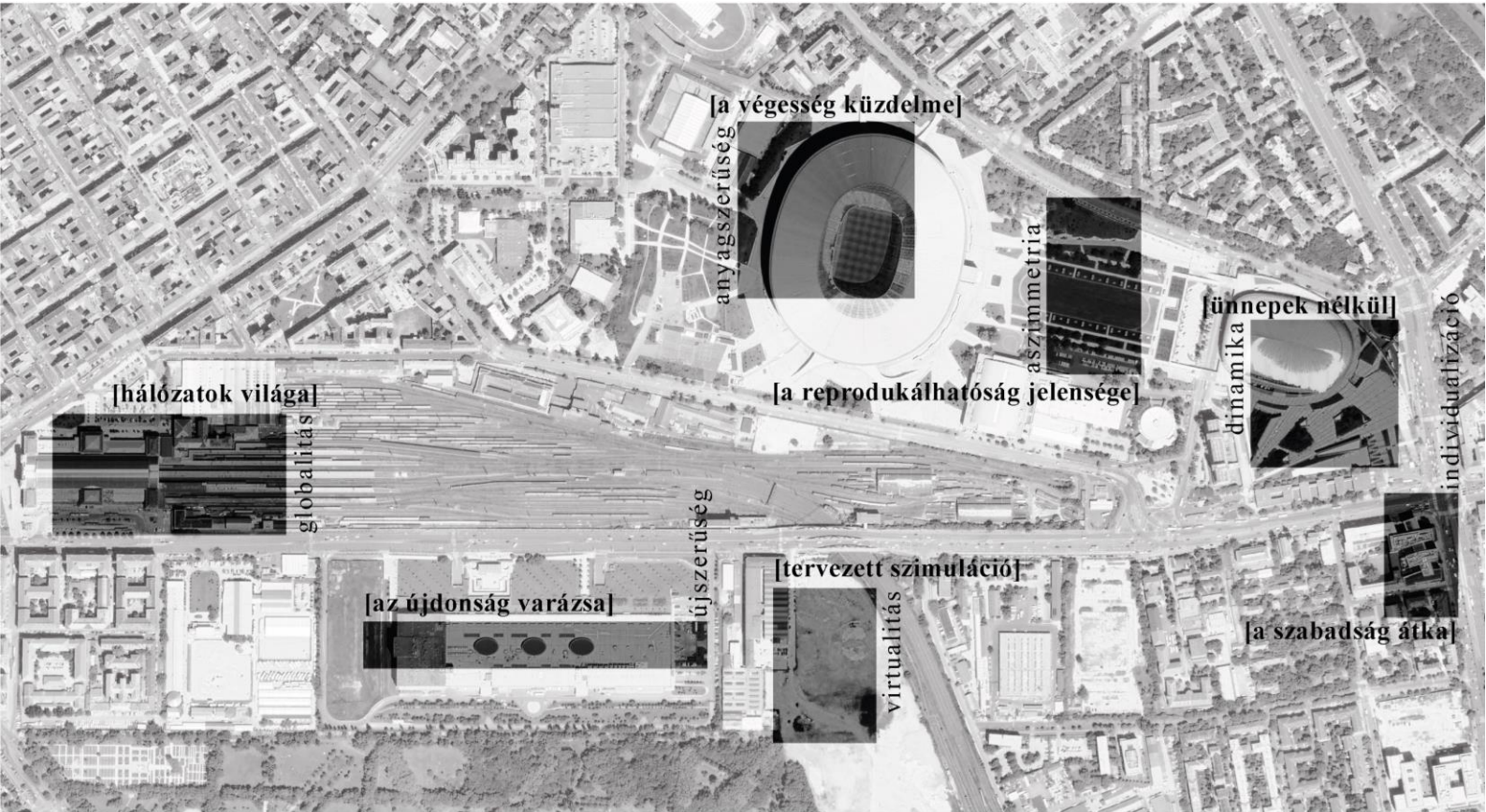
Miképpen segítheti a tervezést a felvázolt jelenségek megismerése?

Milyen keretrendszert adhat a város, hogy a megfigyelt tér – idő élményeket figyelembe véve élıhető maradjon?

A következőben két budapesti helyszín megfigyeléseinek összegzése látható a térjellemezők és időhorizontok hívószavainak egy-egy konkrét formabeli, funkcionális vagy szellemi tartalom miatti térhez rendelése van vizualizálva. Inspirációként, egyszerű előképként, vagy mintaként szolgálhat egy esetleges későbbi hasonló jellegű elemzésnek.

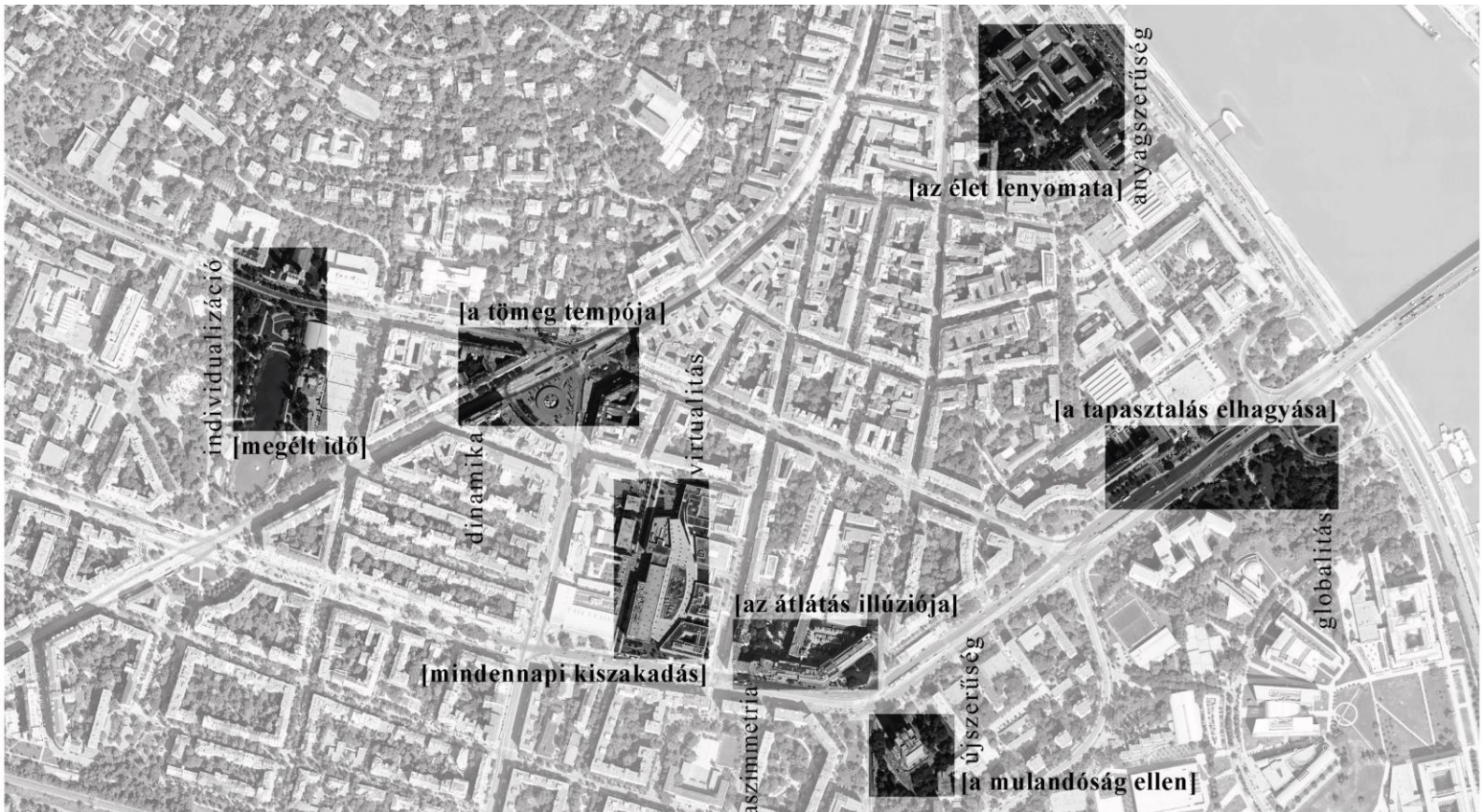
Budapest, 7-8. kerület, 2023.

kép forrása: Google Earth

Budapest, 11. kerület, 2023.

kép forrása: Google Earth

Elméleti megközelítés

A szakirodalom bővítésével, tisztázásával, célzott szakmai anyagok megismerésével, s akár más szakterületről érkezők bevonásával cél lehet egy komplex elméleti rendszer alkotása a téralakítás és az időérzékelés kortárs viszonyáról, a tér – idő reláció 20. századi gyökereiről, valamint mindezek városi és építészeti vonatkozásairól.

cél: komplex teoretikus rendszerezés

módszertan: elméleti megalapozás, logikai levezetés

szereplők: más szakmából érkezők bevonása

kérdéskörök: Milyen rendszer állítható fel, ha nem a téri jellemzőket, hanem az időbeli megtapasztalást tekintjük kiinduló, rendező alapnak?

Milyen objektív módszerekkel leírható, számszerűsíthető aspektusa van a témának?

Kielégítő e hét karakterjellemező? Ha nem, akkor miképp lehet teljeskörűvé tenni?

Hogyan rendszerezhetőek másképpen a 21. század időtapasztalásai? A többi szakmának milyen szempontjai maradtak lefedetlenül, megvitatatlanul?

A felvázolt folyamatoknak milyen kilátásai vannak a jövőre nézve?

Felhasznált irodalom

- Szent Ágoston. *Vallomások*. Budapest: Gondolat, 1987 [First published unknown]
- Alexander, Christopher. „Az építészet időtlen útja. A nyelv elpusztulása.” In *A mérhető és a mérhetetlen*, szerző: Kerékgyártó Béla, 217-230. Budapest: Typotex, 2000. [First published 1979]
- Beke, Otto. „Végtelen fény-, hang- és kapcsolatóceán.” *Tanulmányok*, 2017: 113-135
- Berger, Viktor. *Térré szőtt társadalmiság*. Budapest: L'Harmattan Kiadó; Könyvpont Kiadó, 2018.
- Bergson, Henri. *Tartam és egyidejűség*. Budapest: Pantheon, 1923. [First published 1922]
- Cságoty, Ferenc. *A tartósság*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014.
- Cságoty, Ferenc. „Korszellem és építészet.” *Építés – Építészettudomány*, 2018: 46 (3–4) 243-252.
- Eisenmann, Peter. „A klasszikus vége: a kezdet vége és a vég vége.” In *A mérhető és a mérhetetlen*, szerző: Béla Kerékgyártó, 319-339. Budapest: Typotex, 2000. [First published 1984]
- Giedion, Sigfried. *Space, time and architecture*. Cambridge: Harvard University Press, 1941.
- Han, Byung-Chul. *A kiegészítés társadalma*. Budapest: Typotex, 2019. [First published 2015]
- *A szép megmentése*. Budapest: Typotex, 2021. [First published 2017]
- Harari, Yuval Noah. *21 lecke a 21. századra*. Budapest: Animus Kiadó, 2021. [First published 2018]
- *Homo deus*. Budapest: Animus Kiadó, 2020. [First published 2016]
- *Sapiens*. Budapest: Animus, 2015. [First published 2014]
- Harvey, David. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Blackwell, 1990. [trans. Vargha, Zsuzsanna. „A tér-idő sűrűsödés és a posztmodern állapot.” *Café Babel*, 2006(52) 91-104]
- Heidegger, Martin. *Lét és idő*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007. [First published 1927]
- Hawking, Stephen. *Az idő rövid története*. Budapest: Akkord, 2022. [First published: 1988]
- Kampis, Miklós. *Homo architectus sum*. Budapest: Kós Károly Alapítvány, 2005.
- Komlósi, Anna, Éva Móricz, Dénes Horváth, E. A. G. Groendand, és J. G. Bloen. „A szerencsejáték jelensége.” *Alkalmazott Pszichológia*, 2000: 59-72.
- Luckner, Andreas. *Genealogie der Zeit. Zu Herkunft und Umfang eines Rätsels. Dargestellt an Hegels*. Berlin: Akademie Verlag, 1994.
- Mann, Thomas. *A varázshegy*. Budapest: Magyar Helikon, 1969. [First published 1924]
- Megyesi, Tamás. *A külső tér*. Budapest: Műegyetemi Kiadó, 2003.
- Nietzsche, Friedrich. *A történelem hasznáról és káráról*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1995. [First published 1873]
- *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1986. [First published 1872]
- Pallasmaa, Juhani. *A bőr szemei*. Budapest: Typotex, 2018. [First published 1996]
- Safranski, Rüdiger. *Idő*. Budapest: Typotex, 2017. [First published 2015]
- Solà-Morales, Ignasi de. „Gyenge építészet.” In *A mérhető és a mérhetetlen*, szerző: Kerékgyártó Béla, 309-318. Budapest: Typotex, 2000. [First published 1987]
- Straub, Eberhard. *Az élő város*. Budapest: Typotex, 2018. [First published 2014]
- Weöres, Sándor. *A teljesség felé*. Budapest: Tercium Kiadó, 1995.
- Zumthor, Peter. *Thinking Architecture*. Birkhauser, 1998.